

VITA ÉS VALLOMÁS

Illúziókról, erkölcsről, irodalmunkról

A líra éve (évei), a regény éve és a dráma éve után — 1971 valóban az irodalomtörténet éve volna romániai magyar irodalmunkban? Bármennyire is reklámszerűek — tetszetősek az ilyen besorolások. És talán nem is haszontalanok. Mert részletek helyett az összefüggésekre, egyes művek mellett a jelenségre irányítják a figyelmet, az egyéni elfogultságokon felülemelkedve a törvényszerűt kutatják. Hogy törvényszerű-e vagy sem, nem tudom, mindenestre szükségszerű volt már ez az „irodalomtörténeti év“, irodalomtörténeti és -kritikai közgondolkozásunk megélnéklése nyomán a különböző (egymással olykor élesen polemizáló, máskor csak árnyalatokban eltérő) nézetek könyvekben összegező szembesítése. Minthogy nem minőségről, hanem tényekről van szó, nem érhet a vád, hogy pro domo beszélnek. Különben sem csupán a tételes, szakaszoló, szenvtelen hangú (?) traktátus alakítja az irodalomtörténeti szemléletet; bizonyára számba kell vennünk e vonatkozásban idősebb íróink nagysikerű memoárjait, s természetesen a mind gyakoribb tanulmány- és cikkgyűjteményeket — mint a sürgetett monográfiák előreljzéseit.

Az irodalomtörténeti-kritikai érdeklődés erősödése egyébként nem elkülöníthő specifikuma a mai romániai magyar irodalomnak. Az 1971-es „eredménylisták“ élére a legtöbb román kritikus a kitűnő regényíró, Marin Preda publicisztikai gyűjteményét helyezi, de az *Imposibila intoarcere* (A lehetetlen visszatérés) mögött ott találjuk a sorban a tehetséges közéleti költő, Adrian Păunescu izgalmas interjú-kötetét is (*Sub semnul întrebării* — Kérdőjelek jegyében). Nemrég hozta a posta Pozsonyból Tőzsér Árpád könyvét (*Az irodalom valósága*), amelyben a szerző a szakmabeli jártasságával elemzi költő-társai műveit, s „a homokóra nyakában“ élő, közép-európai szocialista nemzetiségi író elkötelezettségével, felelősségtudatával mérlegel kisebb és nagyobb horderejű jelenségeket. A pécsi *Jelenkor*-ban hónapok óta a legérdekesebb olvasmány számomra Mészöly Miklós *Notesze*: ha nem is lesz mindenik élmény- és gondolat-villanásból novella vagy regény, a feljegyzések már ebben a formájukban tudatot alakítanak.

Programszerűen tudatalakító, bár hat év alkalmi esszéiből, cikkeiből, tanulmányaiból és beszédeiből összeállított kötet a Méliusz József, *Az illúziók kávéháza**, amely e párhuzam-lehetőségeket felidézte bennem. Méliusz könyve a romániai magyar „irodalomtörténeti év“ fontos eseménye. Eseménnyé nem a szerző társadalmi, irodalompolitikai funkciói avatják, hanem „az illúziók kávéházában“ terítékre kerülő problémák és az irodalmi forma; egy-két cikket leszámítva, Méliusz könyve rejtett szépirodalmi eszközeivel is leköti az olvasót, sokszor már elfeledkezünk róla, hogy nem emlékiratot, hanem hírlapi tárcák, esszék gyűjteményét tartjuk a kezünkben. Különben jellemző módon, Méliusz „vallomások“-ként nevezi meg műfaját, s a cím alatt közölt magyarázat variánsokban többször is előfordul

* Méliusz József: *Az illúziók kávéháza. Vallomások 1966—1971. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.*

Az *illúziók kávéházában*: „személyes szellemi nagló”, „nemzetiségi vallomáskötet”. Vagyis szerzőnk nem titkolja szubjektivitását, ugyanakkor azonban mindegyre ki nyilatkoztatja, hogy ezt a szubjektivitást nem engedi szubjektivizmussá nőni, alkotói elfoglaltságát alá kívánja rendelni a közösségi érdekeknek: a romániai magyar nemzetiség önismeretének, az egész romániai irodalom közös ügyének, az általános magyar irodalom haladó hagyományai ápolásának, jövője építésének, s a proletár nemzetköziség talaján a szocialista világirodalom létredekeinek. Amit Méliusz a Preda említett könyvéről mond, az rá is vonatkozatható: „Írója elsődlegesen a saját művészete mellett szólal fel.” De éppen ez a *Lucafáruiban* között szép Preda-méltatás a bizonyíték, hogy *A lehetetlen visszatérés* írójáról mondtak már egy más közelítésben is egyre inkább érvényesek Méliusz Józsefre; Marin Preda ugyanis esztétikai nézeteiben lényegesen különbözik Méliusztól (főként az avantgarde megítélésében), ez azonban nem akadályozza meg *Az illúziók kávéháza* szerzőjét rokonszenve, megbecsülése kifejezésében, abban a felismerésben, hogy a mitizálással szembeszegezett értelem szenvedélye, a dogmatikus türelmetlenséget visszautasító ésszerűség erősebb összekötő szál közöttük, mint ami elválasztja őket. Hisszük, hogy Méliusz magyar íróársai esetében is következetesen alkalmazza az évszázadok során beigazolódott erkölcsi tételt, amelynek súlyára a szocializmus félévszázada ugyancsak figyelmeztet: „Amit a történelem egy időszakában megnyertünk, nem könnyűszerrel értük el. Hoztunk némi áldozatot azért, hogy ne vállaljuk a kiátkozó szerepét. Akit már egyszer kiátkoztak, nem keveredik efféle bűnbe. Különösen ha tudja, hogy a kiátkozás a történelemben: rövid lejáratú illúzió. A reális alapelvek megmaradnak. Megmaradnak a művek. Marad az érték. Az etika, mint példa.”

Vagyis amikor Méliusz irodalmat mond, beleérti mindazt, amit az irodalmi mű, egy-egy életmű, az egész nemzetiségi irodalom az esztétikumban megnyilvánuló erkölcsiekben jelent, jelenthet, jelentenie kell. *Az illúziók kávéházának* megjelenése nem belterjes irodalmi esemény. „Hiszen literatúránkról szólva mindig többről van szó: a nemzetiség önmagáról alkotott tudatának igényéről és sorsáról.” A kötetnyitó jegyzet magas etikai igénnyel fogalmazza meg, miért nem lehet „régii illúziók régii kávéházában élni”, s hogy milyennek képzelet el azt a „más kávéházat irodalmunk számára”: „A mai minőségű demokrácia korszerűen európai légkörét akarjuk... Mindenféle fajtájú illúziók helyett a több-véleményűséget meg nem szüntető, közös magyar nemzetiségi realizmust az új gondolatoknak kedvező mai szocialista Romániában, irodalmi közgondolkodásunkban. Miközben — mint-hogy írók vagyunk! — édes anyanyelvünkért cselekedjük, ami számunkra minden: irodalmunkat. Jól tudván, hogy ez romániaiságunk szocialista csillagzata alatt sor-sunk foglalatja és kifejezője, kategóriánk végső objektív és személyes tudati meghatározója.”

E gondolat — a romániai magyar nemzetiségi realizmus — jegyében kötetének első ciklusát Méliusz az *Ünnep és anyanyelv* cím alá szervezi, s két emlékbeszédével, a nagyváradi Ady-, illetve a segesvári Petőfi-ünnepségen elmondottakkal valóban olyan alaphangot üt le, amely nemcsak az 1969-es ünnepségek részvevőjében kellett ünnepi érzést, hanem a higgadt, kritikus olvasóban is áhítatot ébreszt — és feltétlen tiszteletet az iránt, aki e szövegeket fogalmazta. Különösen a *Váradi beszéd*ben Méliusz a mesterének vallott Fábry Zoltán „vox humaná”-jának szintjén szól, vállalva és hirdelve a kisebbségi humánus példás örökségét. „Adyval dicsérrjük az anyanyelvben, a miénkben és a másokéban, az életet, a valóságot és az igazat, a haladást és a harcot... — mi költők, mi romániai magyar költők, itt, ma, Ady nevével az anyanyelvnek hódoló, legrealisabb szertartást celebrálva...”

Ez a zsoldáros-prédikátoros hang sem Adytól, sem az ünnepi eseménytől nem idegen, s a *Várad* beszéd egészében töretlenül érvényesülő szabadvers-lendület és nemes pátoz leírt szöveggént is hitelesíti, tartósítja, műalkotássá nemesíti az alkalmi szónoki teljesítményt. Ennek persze, a választott műforma mellett, tartalmi magyarázata is van: benne Méliusz mindazt összefoglalja, ami a nemzetiségi irodalom, a nemzetiségi lét szempontjából elengedhetetlen realitás, szükséglet; folklór s azon túl az etnikum egyfelől, a XX. századi európai szint másfelől; állásfoglalás két háború közti örökségünk, illetve a folytatás, a mai fiatalok irodalma mellett; és a következtetés: „vagyunk hát a szülőföld szava a nyugati síkságtól a Kárpátok zugolyaiig, s ma már azokon is túl, nagy városokig, vagyunk a kötöttség és a szétáramlás irodalma... — ha és mikor rólunk van szó, minden megfejtés, magyarázat Ariadné-fonala Adyhoz fut vissza, szülőföldünk Adyjához, a forradalmi nem-alkuvóhoz és a testvéri kezét kereső magyar internacionalistához; benne a magunk igazabb és tisztábbik arcát ismerjük fel, emberségünket és azt, hogy a feladatunk nem kaland, a valóság nem idill, s hogy az igazság mindig élet-halál kérdése.“ Sajátos műfaj ez az Ady-émlékezés, ugyanúgy elemzésre vár (a lírai életművel összefüggésben), mint Juhász Ferenc versprózái.

A Petőfi-évforduló hasonló alkalom Méliusz számára, hogy időszerű kérdésekről szóljon: Petőfi szellemét tisztelve, a „nonkonformista“, az „engedetlen“, a „modern“ József Attila nevében tiltakozik minden hamis kisajátítás, szükkeblűség, „dogmatikus középutas költői szabvány“ ellen (így minősíti a „Lobogóknk: Petőfi“ irodalompolitikai jelszót). Petőfit a mai forradalom problémái felől és a mai avantgarde oldaláról közelíti meg (ez utóbbi közelítésben a Bori útját járja), merész társításokhoz, párhuzamokhoz jut el: Petőfi—Che Guevara, Petőfi—Rimbaud, Petőfi—Whitman. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy — a költői magatartást leszámítva — igazolható esztétikailag Petőfi avantgardizmusa („az avantgarde líra nagy előkészítői közé sorolhatjuk“), az időszerűsítés szándéka viszont itt is méltánylandó. S nyilván még inkább, már fenntartás nélkül, a néptestvériség, a nemzetiségi józan realizmus vonatkozásában.

Vitáink sokasodhatnak Méliusszal a kötet második, legterjedelmesebb ciklusában, a tulajdonképpeni „illúziók kávéházá“-ban s a következőkben — annál is inkább, mert maga a szerző szintén vitatkozik: közvetlen polémiában vagy az interjú-kérdésekre adott válaszokban. A közelmúlt (a két világháború közötti korszak) és a jelen romániai magyar irodalmáról van szó a három ciklus (*Az illúziók kávéháza*, *Erről van szó...*, *Kérdés és felelet*) cikkeiben, tanulmányaiban, vitairataiban — persze, itt is többről, mint csak irodalomról. Az alapelvek — a szocializmus jelenének és jövőjének gondolja, a romániai közös problémák közös megoldása, az együttélés alkotó marxista értelmezése, azaz a józan nemzetiségi realizmus, a forradalmi hagyományok megbecsülése, a teljes humanista örökség számbavétele, újraértékelése, népiség és európaiság szétválaszthatatlan, egységes szemlélete — tiszteletet, egyetértést követelnek. A vélt hangsúlyeltolódásokon ugyan csak „nem különböztünk össze, mert közösen vagyunk érdekeltek közelebbi kérdésben: az irodalom sorsában ezen a mi közös, testi-lelki szülőföldünkön“ — ahogy Méliusz írja Marin Predának. A pillanat megítélésében, melyben egyik vagy másik állítás elhangzik, már inkább van (illetve: volt) vitatkozni valónk. Méliusz ugyanis, vérbeli lírikusként, impulzív alkatának megfelelően — bár hatalmas tudás- és tapasztalat-anyag birtokában — az adott pillanat hatása alatt áll, s indulatai el-elragadják. Képzelt vagy valós sérelmek (nem csupán személyes sérelmek!) sugallatára restaurációs törekvést vél felfedezni ott, ahol lényegében ugyanazoknak az elveknek alkotó marxista érvényesítésére történik kísérlet, melyeket ő

1957 óta cikkek hosszú sorában hirdeti; e sajnálatos, mindkét félnek sebeket osztó félreértés abból az alkalomból adódik, hogy egy hozzá közelálló, általa nagyra értékelt költőt mások (esztétikailag!) másként ítélnék meg („*Mi értelme ott a vitának?*...“).

Az óvatos taktikázás idegen Méliusztól; ha úgy érzi, az irodalmi közügyek tisztázása érdekében szükség van a szavára, belenyúl a darázs-fészekbe. A nagyközönség *Az illúziók kávéházából* tudhat meg a legtöbbit a romániai magyar irodalom, szerkesztőségek, kiadók közelmúltbeli belső problémáiból, vitáiból. Az olyan írások, mint az *1968. július 9.* címen közölt felszólalás-szöveg (vagy a már említett emlékbeszédek), dokumentum-értékűek. Hasonlóképpen jellemzői fejlődésünk egy szakaszának az *Előre* 1968-as, 1969-es szombati mellékleteiben sorozatszerűen közölt Méliusz-írások. (Méliusz különben a kötet egészében hangsúlyozza cikkeinek, tanulmányainak, esszéinek pillanathoz kötöttségét: a könyv lapjain fejlekként végigfuttatja az újság- és folyóiratcímekeket és az időpontot — a hét napját is —, amikor az illető tárca megjelent.) Rokonszenves a taktikázásnak ez az elvetése, jó a viták nyíltsága — még ha olykor egyoldalú képet kap is az olvasó, hacsak vissza nem lapoz (és ha egyáltalán van hová visszalapoznia) a vitapartner véleményére, illetve a társ-felszólalók szövegeire. Magáról a vita-erkölcsről Méliusznak ebben a kötetében fontos megállapításokat találunk. Az indulatosságot mint tanácsadót például ő maga ítéli el, ilyenformán: „Végül is le kellene szállni az indulatok be nem törhető lováról.“ És ami igényként — önmagával szemben is — a kötet egészén végigvonul, de a legfélreérthetlenebbül mindjárt a bevezetőben fogalmazódik meg: „S mert végig, s kegyeket nem keresve, azért írtunk, hogy a vélemények szabadok legyenek és szabadon szembesülhessenek — minden demokratikus szellemi haladásnak ez a feltétele! —, de mert nem utolsósorban azért is, hogy a mi véleményünk is egyenrangúan szóhoz jusson, fontosnak tartjuk megjegyezni: tudjuk, hogy a mi felfogásunk nem »egyetlen«, nem »csalhatatlan«, se nem »kötelező«.“

Melyek is hát ezek a „nem csalhatatlan“, „nem kötelező“ vélemények? Az *illúziók kávéháza* terjedelmében és mondanivalóban egyaránt jelentős részét a két világháború közötti irodalmat, folyóiratokat, eszmei harcokat idéző vallomások, emlékezések, tanulmányok alkotják. Némelyek közülük, a bukaresti vagy kolozsvári ifjú éveket, életre szóló barátságokat felelevenítők (*Elhallgatott történet, Azon a nyáron, abban a hőségben*) a *Város a ködben* széppróza-szintjén győzik meg az olvasót, mások okos, szellemes érvelésükkel mulasztásokat tudatosítanak, a hazai irodalomtörténeti köztudatból kiesett, jelentős írókat ébresztenek (Spectator, Hunyady Sándor). Méliusz, előző tanulmányköteteivel egyezően, elsősorban a Korunk-hagyomány ápolását, Gaál Gábor örökségének folytatását érzi feladatának, s ifjúkori, ugyancsak egy életre szóló szerelméhez híven, a forradalmi avantgarde jogaiért, elismertetéséért harcol. Nemes ez a harc, mert nem kizárólagosságot, nem is csupán formaelveket, hanem írói magatartást hirdet. Huszár Sándornak adott interjú-válaszaiból idézzük: „A hatalom belső természetéből következik, hogy igyekszik önmagát mitikusan megmerevíteni, formáit illúziósan változhatatlannak felfogni, illetve gyakorlatilag azzá tenni, ami természetesen nonszensz, mert a társadalom mint élő, bonyolult materiális és szellemi valóság, fellebbezhetetlenül alá van vetve a változás törvényeinek. Az avantgardista, dezilluzionált, demitizáló képtelenség, a mozdulatlanban nem hívó költői akció ezért feltétlenül antidogmatikus, és épp ezért volt kénytelen elszenvedni egy időben a »véglegesség« illúziójától és a saját mítoszától elragadtatott dogmatizmus legradikálisabb visszautasítását. Tehát: az avantgardizmus nonkonformista — mint előbb mondtam, legalábbis an-

tidogmatikus —, de épp ezért, egy új társadalmi rend konstruktív — mert előrehajtó —, differenciáló jelensége is lehet, ha ez a rend maga is aktív demokratizmusra és szerkezete humanizálására törekszik. A dogmatikus megmerevedés ugyanis — dehumanizál.”

Örömmel fedezzük fel Méliusz könyvében, a jelentős Déry-tanulmányban ennek a kizárólagosság-ellenes szemléletnek konkrét jelentkezését; a XX. századi magyar irodalom talán legmakacsabb perében tesz Méliusz is feloldó tanúbizonyítást: „A »népi« Illyés a Déry igazi felfedezője, igazi méltánylója. A század magyar irodalmának nagysága és európaisága ebben a kettős, a Déry—Illyés tükrökben alighanem teljes, ámbar e kettős képen nem esik kívül sem József Attila, sem Németh László. Sem Sinkó, sem Gaál. Mint ahogyan Lukács György és Fábry sem...” És ez a szemlélet érvényesül a fiatal kortársokról szóló vallomásokban, harcos állásfoglalásokban is, amelyekben zászlót hajt egy új nemzedék nagy tehetségei előtt. A legteljesebb egyetértéssel, sőt némi irigykedéssel hosszan idézhetnénk telibetaláló Szilágyi Domokos-jellemzését (*Az alkotóan kételkedő költő*), mint ahogy örülnünk a Király László verskötete kapcsán írottaknak is. Persze, a jelen (és a közelmúlt) irodalmának megítélésében nem mindig értünk ilyen harmonikusnak egyet. A demitizálás, dezilluzionálás korszerű, XX. századi magatartás (ami semmiképpen sem jelenti a reális értékek kisebbitését!), a következetesség viszont megkívánja, hogy mindenkivel s minden áramlattal, esztétikai törekvéssel, csoportosulással szemben érvényesítsük ezt az igényünket. A csökkent esztétikumot nem mentheti a józan értékeléssel szemben az erkölcsi jószándék (a tétel persze fordítva is áll!) — kár volna hát ott is világnézeti okokra hivatkozni, ahol tehetség- és teljesítmény-különbségekről van szó. Ahol pedig tehetség, teljesítmény és haladó világnézet örvendatosan együtt van jelen, nem kell félnünk a „demitizálástól”: a tévedések, botlások felmutatása nem feltétlenül „restauráció”, ellenkezőleg, éppen a Méliusztól is meghirdetett józan nemzetiségi önismeret szolgálata.

Az illúziók kávéháza egyik-másik darabjának érték-arányvesztését azzal a polemikus lendülettel magyarázhatjuk, amely a vitában vagy ünnepi szónoklatokban másokat is jellemez, és sokszor kihívja a hasonlóan elfogult választ. Bizonyára nem tarthatók fenn az olyan állítások, mint például az, amely szerint a valóban hatalmasan kiterjedt életművel rendelkező neves műfordítónk „költői nyelvéből máig, élön és éltetőn, termékenyítően áradt irodalmunkba Ady forradalmas szelleme, Babits költői tudossága, Tóth Árpád artisztikus szépségimádata, Kosztolányi tündéri játékosága, Juhász Gyula zendülő népisége, Füst Milán varázsos precizitása és Kassák konstruktivista, új osztály-városiassága”; ha így volna, nem is kellene olvasnunk e XX. századi nagyokat, elég volna fellapozni ezeket a — szerintünk nem éppen mindig költői nyelvükkel meggyőző — műfordítás-gyűjteményeket. (Nem szólva arról az önellentmondásról, hogy előbb azt olvassuk: „...nem meghatározó jellegű-e, hogy mit, kit fordított például Áprily, és milyen koncepcióban, majd pedig Dsida, Szemlér, Salamon Ernő?” — hogy utána kiderüljön, műfordítónk „a legjobbakkal egyenrangúan ülteti át magyarra Goethét, Poe-t, a francia szimbolistákat, Rilket, Traklt, Eminescut, Blagát, Arghezit” — vagyis meglehetősen különböző természetű költők életművét...) Nem hinném, hogy meggyőzőné az olvasót egy olyan párhuzam-sor, amely úgy akarja felhívni a figyelmet egy fiatal prózaírókra, hogy egyidejűleg hasonlítja Urmuzhoz, Joyce-hoz, Tamási Aronhoz, Móriczhoz, Greene-hez, Amadóhoz, Hemingway-hez.

Nem folytatom a példákat, egy-egy mű vagy szerző megítélésében mutatkozó véleménykülönbségünket. Mert Méliusszal értek egyet: „Hogy az ideologizálás zárt-ságának okából vagy örvén, egy előző korszakban mikor voltunk illúzióink függvé-

nyében igazságtalanok? Majd kideríti a szigorú történeti visszapillantás. Így hát, hogy a jelenünkben mikor szolgáljuk a tényleges igazságot, vagy melyik igazságot, csak a jövő döntheti el bizonyossággal. Valamennyien, ha van meggyőződésünk, be vagyunk zárva e meggyőződésbe. Írókként mégis igazságokért küzdünk, a tévedés bármilyen kockázata árán is.“ S ha valóban valamennyien lelkiismereti kérdésként vizsgáljuk személyes gondolkodásunk változását, mint ahogy Méliusz 1968. július 9-i felszólalásában olvassuk, ezek a viták, nézetkülönbségek nem állíthatnak ugyanazon front két szembenálló oldalára.

Fogadjuk meg Méliusz József tanácsát, amelyet ő Fábry Zoltántól örökölt, s amelyet a szoborrá-merevítő szándékokkal szemben így ad tovább: „Vitafkozatok Vele. A világ változó.“

Nagy Pál: Duo

